

Ny Tid

Rapport 3

Per Wirtén

Det populistiska laboratoriet Nederländerna inför valet

arenaidé

Per Wirtén

Det populistiska laboratoriet

Nederländerna inför valet

Publicerat i juni 2010

©2010 Författaren och Arena Idé

Foto: Markus Bernet/Wikimedia Commons

Arena Idé är en del av Arenagruppen
www.arenagruppen.se

Arenagruppen
Drottninggatan 83
111 60 Stockholm.
Tel (vx): 08-789 11 60
Fax: 08-411 42 42

Ny tid är ett projekt inom tankesmedjan Arena Idé. Syftet är att befrämja en radikal och progressiv idéutveckling inom olika politikområden. Projektet kommer att söka inspiration från såväl andra länder som de senaste forskarrönen. Inom projektet kommer vi att publicera rapporter och uppsatser kring en rad frågor och med en bred ansats. Rapporterna kommer att presenteras och diskuteras på offentliga seminarier.

Per Wirtén

Det populistiska laboratoriet

Nederländerna inför valet

Nederländerna går till val	5
Från Fortuyn till Wilders	5
Pelarsystemet	7
Ett splittrat partisystem	8
Förändrad välfärdsstat	10
Debatten om den holländska identiteten	12
Missnöjets grunder	14
Etablissemanget utmanas	16
Populismens genomslag	17
Hur ska vänstern svara?	18
Det som inte nämns	23
Källor	24

Nederländerna går till val

Den 9 juni är det parlamentsval i Nederländerna. I decennier har holländare gått till val-lokalerna utan att omvärlden visat intresse. Det har förändrats. I samband med de lokala valen i mars visade opinionsundersökningar att Geert Wilders islamofobiska Frihetsparti var landets största parti. Under vårens valrörelse har det tappat mark, men kan ändå få mellan 15 och 20 procent av rösterna. Nederländerna har länge betraktats som ett av Europas mest toleranta och öppna länder, under de senaste åtta åren har den uppfattningen fallit samman.

”Välkommen till vårt populistiska laboratorium”, skrev Monika Sie, chef på den socialdemokratiska tanke- och informationsbyråen Wiardi Beckman Stichting, i ett mail några dagar innan jag landade i Amsterdam. Alla jag mötte under mitt besök – socialdemokrater, vänsterliberaler, intellektuella och forskare – beskrev situationen som en populistisk anstormning. Men en som inte nödvändigtvis ska förstås som apokalyptisk. Statsvetaren Catherine de Vries kallar den utan omsvep för ”en välsignelse för demokratin”.

Från Fortuyn till Wilders

I maj 2002 mördades Pim Fortuyn av en psykiskt sjuk man. Fortuyn hade då skakat om det nederländska politiska etablissemang och trots sin frånvaro är han fortfarande den mest närvarande gestalten i landets politik. Det var Fortuyn som öppnade det populistiska laboratoriet.

På kort tid blev Pim Fortuyns parti ett bland landets största. Han var en politisk entreprenör och osannolik gestalt med en stil som förbluffade och förtrollade: en flamboyant aristokrat och passionerad islamofob från Rotterdam. När motståndare undrade vad han egentligen visste om de invandrade han kritiserade svarade han i typisk stil: ”Klart jag känner unga marockanska män. Jag har ju knullat dem.” Många grubblar fortfarande över hans osannolika förmåga att iscensätta sig som ”folkets röst”. Han var rasist och utvecklade ett svärmeri kring nationen som en familjegemenskap, inte olik andra högernationella partier i Europa, men med en politisk estetik som var helt annorlunda och kan beskrivas som en postmodern lek med tecken och symboler. Fortuyn var inte tillbakablickande på samma sätt som till exempel Sverigedemokraterna. Hans stil var samtidigt med stark känsla för både

kitsch och katolsk liturgi: "En ledare är den goda herden som leder flocken till sin faders hus, som i Bibeln." När jag läser om honom tänker jag på Madonna.

Fortuyns synsätt hade fler skrämmande inslag än rasismen. Ian Buruma citerar i sin bok *Mordet i Amsterdam* en intervju från 2001: "Även om jag inte blir vald till statsminister kommer jag att vara en. Det är nämligen som en sådan många människor ser mig. Politiken behöver en helt ny riktning. Därför är det viktigt att visa folket. Konkret. Politik på platsen. Jag kommer att besöka sjukhus och skolor för att visa sjukvårdare och lärare exakt hur de ska göra. Det är en sådan ledare vi behöver, en som kan visa vad som måste göras. Då blir man automatiskt en inkarnation av folket."

Alla politiska samtal jag hade i Amsterdam och Haag ledde till Pim Fortuyn. Hans genombrott och död är inledningen till de senaste tio årens berättelse om nederländsk politik.

I november 2004 skakades landet av ännu ett politiskt mord när rabulisten, filmaren och programledaren Theo van Gogh knivhöggs på en gata i Amsterdam av den unga islamisten Mohammed Bouyeri. Mördaren lämnade ett brev med hot mot bland andra politikern Ayaan Hirsi Ali. Van Gogh och Ali hade tillsammans gjort den islamkritiska filmen *Submission* och båda var kända som fräna kritiker av islam. Van Gogh kallade regelbundet muslimer för "getknullare". I mordets kölvatten skruvades retoriken upp, människor hotades, moskéer och kyrkor attackerades med brandbomber.

Pim Fortuyns parti hade kollapsat redan året efter hans död. I stället blev det stora högerliberala partiet (VVD), och i synnerhet invandringsminister Rita Verdonk, röst för en våg av kritik mot invandring, integrationspolitik och muslimer. Främlingsfientligheten tog därmed plats i det politiska systemets mitt. När Ian Buruma frågade Frits Bolkestein, som under en period var VVD:s partiledare, om politiken svarade han med märklig uppriktighet: "Man ska aldrig underskatta det hat holländare känner för marockanska och turkiska invandrare. Mina politiska framgångar byggde på att jag var beredd att lyssna på sådana människor."

2005 röstade Nederländerna överraskande och stort nej till EU:s konstitutionsfördrag. Nej-kampanjen leddes från vänster av Socialistiska partiet, från höger av konservativa kristna och

Geert Wilders då ganska obetydliga Frihetsparti. Alla stora partier, och hela etablissemang, var för fördraget.

I dag är invandringslagarna bland Europas hårdaste. Landet har fått kritik från internationella människorättsorganisationer för att reglerna för anhörighetsinvandring är ras-diskriminerande, eftersom de bara gäller människor från vissa länder. Lokalt har man diskuterat förslag att andra språk än holländska (underförstått: arabiska och turkiska) bör förbjudas på offentlig plats. Förra året publicerades en opinionsundersökning där hälften av de tillfrågade holländska muslimerna övervägde att emigrera, en tredjedel sade att de definitivt ville lämna landet.

Sedan valet till Europaparlamentet i juni 2009 har Geert Wilders parti tillhört landets största och kan nu bli koalitionspartner i nästa regering. Hans Frihetsparti bygger uteslutande på hat mot islam och muslimer. Det är Wilders enda egentliga budskap. Så här uttrycker han sig: "Varför är vi rädda att säga att muslimer borde anpassa sig till oss? Våra värderingar är ju helt enkelt på en högre, bättre, trevligare och mer mänsklig civilisatorisk nivå. Ingen integration, men assimilering!" (Intervju i Volkskrant, 2004.) Eller i ett berömt brev till samma tidning 2007: "Koranen är en *Mein Kampf* för en religion som försöker eliminera andra och som kallar dessa andra – icke-muslimerna – för otrogna hundar, lägre stående varelser".

Pelarsystemet

Den första ledaren för den nederländska republiken på 1600-talet hette Wilhelm och kallades "den tyste" eftersom han vägrade diskutera religionsfrågor. Under samma århundrade blev landet säker plats för religiösa minoriteter på flykt: judar från Sydeuropa och protestanter, så kallade hugenotter, från Frankrike. Städernas handelsmän upptäckte att tolerans var bra för affärerna.

Men under 1900-talet har religion ändå varit avgörande för nederländsk politik. Landet har inte varit sekulärt. Samhällslivet har i stället vilat på religiösa gemenskaper och varit delat mellan katoliker i söder och protestanter i norr. För att överbygga motsättningar och skapa rättvisa utvecklades det så kallade pelarsystemet. Samhället hade tre pelare: den katolska,

den protestantiska och den socialistiska. Man levde innanför sin gemenskap: en katolik från de södra delarna hade gått i katolsk skola, läste en katolsk dagstidning, besökte katolska sjukhus, tillhörde katolska försäkringskassor, röstade på katolska partier och begravdes på en katolsk kyrkogård.

Pelarsystemet kan med ett annat begrepp beskrivas som en "kulturell pluralism". Medborgarnas identitet och trygghet garanterades av den egna gemenskapen. Statens uppgift var att bevara de kulturella gemenskaperna. Det är en urgammal modell för hur mångkulturella eller mångreligiösa samhällen kan administreras. I Nederländerna har den åtföljts av hårda strider mellan sekularister och kristna fundamentalister. 2000-talets kritik mot islam har på så vis historisk resonans.

Men under tidigt 1960-tal sekulariserades Nederländerna med dramatisk hastighet. Det förvandlades på bara några år från ett cementerat religiöst samhälle till ett av Europas mest sekulariserade. Pelarna rasade samman. Men den politiska kultur de fostrat blev kvar, en samförståndsanda där man sätter sig runt ett bord och samtalar sig fram till samsyn.

Ett splittrat partisystem

Det nederländska partisystemet är enormt splittrat. Normalt brukar ungefär femton partier finnas i parlamentets folkvalda andra kammare. Tröskeln är mycket låg. De partier som driver ordentliga kampanjer kommer ofta in. I dag har till exempel Djurrättspartiet två ledamöter. Men parlamentet domineras av tre stora partier: Kristdemokraterna CDA, högerliberalerna VVD och Arbetarpartiet PvdA.

Det nederländska Arbetarpartiet har aldrig fått samma position som motsvarande partier i andra västeuropeiska länder. Endast under några år på 1970-talet har landet haft en genuin vänsterregering med fem (!) olika partier. Sedan dess har PvdA suttit i många koalitionsregeringar, men alltid tillsammans med något av de borgerliga CDA eller VVD.

Den mest omdiskuterade – och handlingskraftiga – koalitionen var den "lila regeringen" mellan 1994 och 2002. Då samarbetade PvdA med högerliberala VVD och vänsterliberala D66. Man kan säga att Arbetarpartiet då uppfann Den tredje vägen – före Tony Blair – och

reformerade välfärdssystemen med det egna begreppet "flexicurity" som ledstjärna. Man kan också säga att partiet samtidigt kapitulerade för den nyliberala ekonomiska politiken. PvdA framstår sedan dess som ett klart liberalt parti.

Efter den "lila regeringen" har nederländsk politik dominerats av kristdemokraten Jan Peter Balkenende, som varit statsminister i en rad olika koalitioner. Den senaste, "Balkenende 4" mellan 2008 och 2010, var ett olyckligt samarbete mellan Kristdemokraterna och Arbetarpartiet. I februari lämnade PvdA regeringen eftersom de ville ta hem trupperna från Afghanistan. Men det verkar i efterhand mest ha varit ett lämpligt svepskäl för nyval.

I april utsågs Job Cohen till Arbetarpartiets nya ledare. Han har väckt stora förhoppningar. Under tumulten efter mordet på van Gogh var Cohen borgmästare i Amsterdam och en samlande gestalt, som just därför också attackerades hårt från olika håll. Han var en av arkitekterna bakom Nederländernas restriktiva regler för anhörighetsinvandring, men är samtidigt liberal i integrationspolitiska frågor: Kulturella olikheter är inget problem så länge alla respekterar lagen. Cohen anses vara den enda partiledaren som med sin raka och uppriktiga stil kan ta en debatt med Geert Wilders – och vinna den. Monika Sie placerar honom något till vänster i partiet, men menar att han som partiledare nu glider in i mittfåran.

– Men han verkar ändå ha tagit intryck av finanskraschen 2008. Hans magkänsla är att privatiseringar och avregleringar är ett problem och inte längre en självklarhet.

Socialistiska partiet är ett mycket speciellt vänsterparti. Det har rötter i den maoistiska vänstern, men har för länge sedan lämnat både leninism och ortodox marxism bakom sig. Kolumnisten Hans Wansink på socialdemokratiska Volkskrant beskriver det som ett typiskt socialdemokratiskt parti från 1960- och 70-talen, med både de goda och dåliga sidorna i behåll. I valet 2006 vann Socialistiska partiet 16 procent av rösterna – ett enormt politiskt genombrott. I boken *Radikala framgångshistorier* ger Aron Etzler ett intressant porträtt av SP som ett protestparti med lokal förankring, involverat i vardagspolitik med aktiva medlemmar och stark organisation. Det är sedan några år djupt förankrat i den fackliga rörelsen. Monika Sie räknar partiet som ett viktigt inslag i det populistiska laboratoriet. Kritiker menar att det har präglats av machostil och mer än en gång flörtat med främlingsfientliga attityder – att det kort sagt är ett parti för vit arbetarklass.

Men efter 2006 har Socialistiska partiet tappat mark. Den starka partiledaren Jan Marijnissen avgick 2008 av hälsoskäl. Opinionsmätningarna inför valet 9 juni pekar mot ett katastrofalt dåligt resultat och att partiet nu återgår till sin gamla femprocentsnivå.

D66 har ingått i många olika regeringskoalitioner, ofta tillsammans med Arbetarpartiet. De är vänsterliberala med sina rötter i 1960-talets studentradikalism. Då hade deras radikal-demokratiska attityder en vidlyftig retorik om att aptera bomber under den gamla demokratis förstenade strukturer. I dag är det en del av samma system. För många väljare har D66 blivit symbolen för motstånd mot Geert Wilders och de var därför mycket framgångsrika i lokalvalen i mars 2010.

GroenLinks är en koalition mellan gröna, kristna radikaler, pacifister och före detta kommunister. De är ungefär lika starka som gröna partier i andra europeiska länder: runt fem eller sex procent.

Mellan de här fyra vänsterpartierna finns inget organiserat samarbete. Förhållandena verkar präglas av mer misstro än värme.

Förändrad välfärdsstat

De nederländska trygghetssystemen vilade länge på "pelarna". Den moderna välfärdsstaten fick ett sent men snabbt genombrott under 1960-talet, och har inte alls samma socialdemokratiska anknytning som de i Skandinavien, eftersom den skapades av katolska kristdemokrater på ungefär samma sätt som i Tyskland och Frankrike. Den blev på kort tid en av Europas mest utbyggda.

Efter flera års debatter genomförde den "lila regeringen" stora förändringar under 1990-talet. De generösa reglerna för förtidspensionering täpptes till, ersättningsnivåer sänktes, sjukförsäkringen privatiserades nästan helt, anställningstryggheten minskades och krav på motprestationer för bidrag infördes. 1990 var de offentliga välfärdskostnaderna 24 procent av BNP. 2000 hade de sänkts till 19 procent. Socialdemokraterna talade mycket om "en aktiv arbetsmarknadspolitik", men de tre forskarna bakom boken *Party Politics and Social Welfare*

ger bilden att det mindre handlade om utbildningsinsatser än olika kontroll- och tvångs-åtgärder. Nederländerna var helt enkelt tidiga att implementera det som nu kallas arbetslinjen.

Förändringarna var på många vis framgångsrika. Man började tala om det holländska undret. Arbetslösheten sjönk långt under EU:s genomsnitt och åren runt sekelskiftet – vid Pim Fortuyns genombrott – rådde i praktiken full sysselsättning. I åldersgruppen mellan 50 och 64 år steg sysselsättningsgraden från 35 procent (1985) till 55 procent år 2000. I olika beräkningar och jämförelser framstod den nederländska välfärdsstaten trots förändringarna som en av Europas mest generösa.

Det är svårt att förklara Fortuyn, Wilders och främlingsfientligheten som en enkel konsekvens av urholkad välfärd, ökad fattigdom eller växande inkomstskillnader. Ingen jag mötte ens antydde sådana förklaringar. På UNDP:s välfärdsindex låg Nederländerna på tillfällig topp, tredje plats i världen, när Fortuyn gjorde entré. I dag återfinns det på sjätte plats – vilket har varit landets normala de senaste trettio åren. Enligt EU-kommissionens stora rapport *Social Inclusion and Income Distribution* (2007) låg inkomstskillnaderna oförändrade eller minskade något i Nederländerna åren 1995-2004. Andelen fattiga var oförändrad. Arbetslösheten har tillhört Europas lägsta under hela 2000-talet. Andelen deltidsanställda är dock dubbelt så hög som EU:s genomsnitt. Det kan förklaras av att regeringarna uppmuntrat deltidsarbete, men också av en konservativ familje- och genuspolitik där deltidsarbetande kvinnor fortfarande är norm.

Men för PvdA blev 1990-talet ett sår som aldrig läkt. De förlorade 17 procent av sina medlemmar. I valet 2002, efter mordet på Fortuyn, halverades partiet. Även om det bara ett år senare kom tillbaka upprepades katastrofen i valet till Europaparlamentet 2009 då de räknade in 14 procent av rösterna, det sämsta resultatet någonsin. PvdA tappade sin trovärdighet under de "lila regeringsåren". De försökte inte ens foga in förändringarna i en social-demokratisk berättelse. 1994 konstaterade de bara att opinionen hade förvandlat alla fördelningspolitiska ambitioner till "politiskt självmål" och att globaliseringen gjort keynesianismens principer till "ekonomiskt självmål" (i parlamentsgruppens handlingsprogram). End of story.

När jag träffade kulturvetaren Dragan Klaic på ett café i södra Amsterdam pekade han, i likhet med de flesta, på den "lila regeringen" som viktig orsak till populismens genombrott: – Arbetarpartiet gav upp allt, de sålde hela sitt idéarv och omfamnade i stället det nyliberala projektet utan egentlig orsak eller ens en ordentlig förklaring. Det var en framgångsrik regering. Landet mådde på många vis bra. Men skiftet skapade förvirring och främlingskap, i synnerhet hos många av de lågutbildade och lågavlönade som alltid röstat socialdemokratiskt. Det födde en stark misstro mot hela det politiska etablissemanget.

Ingen jag mötte verkade vilja backa tillbaka till de välfärdsstrukturer som gällde före den "lila regeringen", mer än möjligen på någon enstaka punkt, men alla påpekade att något viktigt gick förlorat för Arbetarpartiet – kanske själva legitimiteten, orsaken till att partiet finns.

Debatten om den holländska identiteten

När Pim Fortuyn klev in i politiken hade redan en diskussion om holländsk identitet börjat föras i offentligheten. Med Fortuyn på plats exploderade diskussionerna. Vad innebar globalisering och migration för ett litet land som sedan århundraden haft en öppen ekonomi helt beroende av omvärlden? Under 2000-talets första decennium verkade hela landet bli besatt av nationell identitetspolitik.

Steve Austen var med om att grunda Felix Meritis, ett slags ABF-hus för intellektuell verksamhet mitt i Amsterdam, och är på många vis en typisk europeisk intellektuell i sextioårsåldern. Med lätt ironi beskriver han sökandet efter "holländskheten":

– Det har uppstått ett ständigt behov att framställa Nederländerna som ett etniskt homogent vitt land där alla är ättlingar till vikingarna. Om du skriver en bok som uppfyller behovet blir du inbjuden till alla teveprogram och människor kommer att vilja tro allt du säger. Folk söker efter något annat än den öppna toleranta identitet man trodde på tidigare.

Redan 2000 riktade en känd historiker och socialdemokrat, Paul Scheffer, hård kritik mot det han kallade "den kosmopolitiska illusionen". Han menade att eftersom Nederländerna oåterkalleligen förvandlats till ett invandrarland krävdes ett tydligt nederländskt "vi" – en nationell identitet – baserat på gemensamt språk, kultur och historia. Enbart politiska rättigheter och det som brukar kallas "konstitutionell patriotism" menade han var otillräckligt för

att binda samman ett land. Hans artikel hade rubriken "Det multikulturella dramat" och inledde en lång intensiv debatt.

Hans kritiker menade att nationell identitet och en ny "holländskhet" inte gav svar på relevanta frågor. Svaren handlade i stället om jämlikhet och öppnare dörrar in i samhället för invandrade, ett slut på diskriminering och att Nederländerna behövde hitta sin plats i en öppen världsordning. Frank Lechner, holländsk sociolog verksam i USA, sammanfattar kritiken mot Scheffer i sin bok *The Netherlands*: "I grund och botten fanns ingen fråga som kunde besvaras med identitetsdebatt. Nationalstaten dras allt mer in i en internationell väv av ömsesidiga beroenden och förlorar därför i självbestämmande. Men det kan identitetspolitik inte åtgärda."

Scheffers slutsatser fick trots kritiken ett enormt inflytande. Samhälldebatten genomgick en "cultural turn" av sällan skådad omfattning. 2002 förklarade den nytilträdna koalitionsregeringen under kristdemokratisk ledning att politiken skulle vila på "fundamentala holländska normer och värderingar". 2005 tillsattes en kommitté för att utreda en nederländsk kanon som vägledning i skolundervisningen. Frank Lechner menar att integrationspolitiken som en konsekvens av allt detta genomgick en förändring från att ha varit statens uppdrag till att bli nationens – en till synes bagatellartad förändring av ord, men med djupgående konsekvenser för hur man betraktar det land man bor i, och de som invandrar till det.

Identitetsdebatterna legitimerade en hårdare invandrings- och integrationspolitik. Men samtidigt fick aldrig själva det identitetspolitiska projektet fäste. Uppdraget att skapa en kulturell och nationell kanon rann ut i sanden. Frågan vad "det holländska" egentligen är står tio år senare fortfarande obesvarad.

Abram de Swaan, känd samhällsdebattör och professor i sociologi, beskriver sig själv som "hardcore-sosse" av den gamla stammen. Han tillhörde Paul Scheffers kritiker. När jag träffade honom i hans fantastiska lägenhet i Amsterdams "Docklands" höll han fast vid den kosmopolitiska idén:

– Ett mångkulturellt samhälle måste ha lagen i centrum. Folk får bära vilka kläder de vill, leva sina liv som de föredrar, men alla måste följa lagen och visa varandra respekt – till exempel för kvinnors rättigheter – även om det kan ske på olika sätt. Att leva med olikheter kräver att man kan förhandla, diskutera offentligt och även skratta tillsammans.

Steve Austen ger en möjligen drastisk men inte ovanlig förklaring till varför sökandet efter holländsk nationalkaraktär är ett svårt, kanske helt hopplöst, projekt:

– Nederländerna har aldrig varit en nationell gemenskap i sedvanlig europeisk mening. I stället har det här landet fungerat som en kommersiell zon, en plats där man kan göra affärer – inget mer än det. Och jag anser att Nederländerna måste fortsätta att vara en öppen plats – an open space – som vi alltid varit.

Missnöjets grunder

Vägen in i det "populistiska laboratoriet" har alltså haft många hållplatser: en politisk kultur som tappat fotfästet, ständiga koalitionsregeringar som inneburit att politikens traditionella konflikter mellan höger och vänster bleknat, socialdemokratins liberala vändning på 1990-talet och de intensiva försöken att ge Nederländerna en nationell identitet baserad på kulturella värderingar.

Under mina intervjuer i Amsterdam och Haag framträdde ett oväntat samstämmigt mönster när jag ställde den enkla frågan: Vad är det som hänt?

Alla jag träffade pekade nämligen på otillräcklig demokrati och ett hörselskadat politiskt system som den viktigaste förklaringen till den populistiska anstormningen. Att protestera mot invandring har blivit ett redskap för att kanalisera ett mer sammansatt missnöje, med udd mot det politiska etablissemang. I snart femton år har landet suttit som på en spikmatta. Minsta rörelse har gjort ont. Abram de Swaan beskrev den tidsanda som tog form i slutet av 1990-talet som en stingslighet – och den riktades så småningom mot "muslimerna". De flesta jag pratade med argumenterade starkt för att anstormningens kärna i första hand ska tolkas som populistisk och inte rasistisk.

Steve Austen förklarade att den holländska modellen – pelarsystemet – skapat en stark konsensuspolitik, där olika partier och intressen förhandlat fram ett samförstånd där konflikter begravts. Det har till sist inte gjort egentlig skillnad vem som regerat. En del politiska uppdrag, som borgmästare, är inte ens folkvalda utan karriärjobb i en gråzon där politik och statsbyråkrati smält samman. De flesta politiker har bakgrund i statsförvaltningen. När pelarsystemet vittrade sönder förändrades inte den politiska kulturen, men den förlorade sitt gamla sociala sammanhang. Hela den demokratiska rättsstaten hamnade därför i ett vakuum.

– Klyftan mellan det här politiska etablissemanget, som alla holländare enkelt kan identifiera, och medborgarna har blivit enorm. Alla känner ett slags vanmakt. De kan inte göra sina röster hörda någonstans. Välfärdsstatens utbildningsrevolution, individualismen och den därmed starka övertygelsen att människor ska vara sina egna subjekt har gjort hela situationen ohållbar.

Steve Austen beskriver det som att man varken kan hävda individuella eller gemensamma rättigheter. Rättsstaten fungerar inte som den ska och det politiska systemet har kläggat samman. Alla vägar är stängda. Möjligheten att välja förändring har upphört. Syret har tagit slut.

Hans Wansink, kolumnist på Volkskrant, beskriver det som en kris för en politisk stil, ja en hel politisk kultur: etablissemangets paternalism och arrogans, som på senare år förstärkts genom en generation politiska ledare som är osäkra på sina värderingar, som helt enkelt inte vet vad de vill. Konsensuspolitiken framstår inte bara som kvävande utan också ihålig och utan trovärdighet.

– Sedan har vi koalitionsregerandets förbannelse. Inget parti är längre tillräckligt starkt för att kunna bestämma den politiska agendan och därmed bli politikens naturliga centrum. I stället följs varje valrörelse av flera månaders förhandlingar i slutna rum. Ingen vet vad som händer. Men så en dag uppstår en ny regering som ur det blå. Och problemet är att den politik den sedan företräder inte behöver ha någonting med valrörelsens olika budskap att göra. Hela proceduren blir som att välja hemliga lådor – demokratin som en black box. Ta

förra valet (2006) som exempel. Hela valrörelsen var en oförsonlig strid mellan Kristdemokraterna och Arbetarpartiet. Men efter fyra månaders förhandlingar bildade samma partier koalitionsregering.

Wansink är pessimistisk. Medborgarna lämnas hela tiden utanför. Varför ska de rösta? Hur ska de kunna få förändring? När koalitioner suddar ut gränsen mellan höger och vänster dör politiken – och därmed i förlängningen även demokratin som medborgerlig realitet.

Etablissemanget utmanas

Haag är landets lilla huvudstad mellan storstäderna Amsterdam och Rotterdam. Det är politikens egen stad. När jag kommer dit faller bitar på plats. Staden gestaltar det problem Austen, Wansink och andra pekar på: etablissemangets isolering. Arkitekturen utstrålar inte bara politisk nervositet utan total identitetskollaps. Ministerierna ligger i nybyggen som påminner om bankpalats och multinationella kommandobryggor. Det känns som att jag vandrar på gator i ett förfrämligt politiskt landskap. Jag längtar omedelbart därifrån.

Alla jag möter talar med respekt och värme om Pim Fortuyn. En kort promenad genom Haag får mig att bättre förstå varför. Det var just den här miljön – isoleringen, självgodheten, den gamla konsensuspolitiken och samförståndsandan – han gav långfingret. Medborgarna svarade med att göra vågen: Äntligen! Hela etablissemanget blev svarslöst. I synnerhet Arbetarpartiet.

I samband med en tevedebatt 2002 vägrade PvdA:s dåvarande partiledare Ad Melkert ta Pim Fortuyn i hand. Några månader senare var Fortuyn död. Arbetarpartiets valresultat blev en katastrof. Melkert tvingades avgå. Något år senare lämnade han landet.

Steve Austen:

– Fortuyn desorganiserade det politiska systemet i grunden. Han var smart, en briljant debattör och gjorde det som var nödvändigt – som någon förr eller senare blivit tvungen att göra. Han visade att val till parlamentet ska handla om att vilja förändra samhället, att demokratin måste rymma osäkerhet och vara en plats för konflikter.

Populismens genomslag

Monika Sie arbetar i Haag som välmeriterad chef för den socialdemokratiska tankesmedjan Wiardi Beckman Stichting. Den grundades redan 1946, verkar ha genuint gott rykte och står sedan 1990-talet klart till vänster om PvdA.

Först blev jag förbryllad av hennes mailhälsning "Välkommen till det populistiska laboratoriet". Men jag har börjat förstå. Hon menar att Fortuyn innebar det definitiva slutet för den nederländska samförståndspolitiken. Han öppnade för en populistisk anstormning på alla nivåer: från höger och vänster, lokalt och nationellt, som djurrättspartier och främlingsfientliga. På många vis bestämmer populismen nu politikens villkor.

– Populisterna är mot etablissemang och eliten. De anser sig representera folket och vara folkets röst; hur man nu kan tala om folket i singular förstår jag inte. De är mer lyhörda för vad folk tycker och tänker, och avlegitimerar därmed de traditionella partierna. Den gamla konflikten mellan höger och vänster, som länge skapade skillnad mellan de stora mittpartierna, låste fast ytterpartierna i en evig outsiderposition. När konflikten upphävdes fick de legitimitet och kunde växa. Att Fortuyn samtidigt öppnade upp för en helt ny konfliktskala – den kulturella – underlättade processen.

Missnöjet med det politiska etablissemang tar sig olika uttryck. Resultaten i lokalvalen våren 2010 är ett sådant. Europas alla nyhetstidningar rapporterade att Geert Wilders parti blev störst i staden Almere. Men få uppmärksammade att det nationellt ganska obetydliga GroenLinks blev största parti i betydande städer som Utrecht och Nijmegen eller att lilla D66 nu är störst i Leiden, Haarlem och Hilversum.

Jag frågar Monika om anstormningen är bra eller dålig?

– Den är nödvändig. De etablerade partierna vägrade ju politisera vissa frågor, i synnerhet invandring, integration, EU och globaliseringen. Det är genom just de frågorna det populistiska upproret kanaliserats. De stora partierna är fokuserade på tillväxt för att klara välfärdsstatens kostnader. De har blivit tillväxtens fångar och alltmer lika, i praktiken nyliberala.

– Arbetarpartiet är fortfarande helt splittrat i synen på den populistiska utmaningen. En del hatar populismen. Men jag tillhör dem som tycker den fyller en funktion. Den populistiska reflexen finns ju även i den socialdemokratiska historien. Men eftersom partiet nu är hundra procent lojalt med systemet och väldigt teknokratiskt blir populismen ett dödligt hot mot den egna identiteten.

Catherine de Vries är skärpt statsvetare, och feminist, vid Amsterdams universitet. Hon uttrycker sig mer drastiskt än Monika Sie:

– Både Pim Fortuyn och Geert Wilders har varit en välsignelse för demokratin. Det politiska intresset har ökat, valdeltagandet stigit, debatten hettats upp – och svaret på den populistiska utmaningen kan bara vara öppen debatt. Att som de etablerade partierna försöka hålla viktiga frågor borta från politiken är ju totalt odemokratiskt. Jag har stor tilltro till demokratis strukturer och det som hänt är ju att missnöjet med invandringen kanaliserats in i det politiska systemet. Det anser jag är klart bättre än att det yttrar sig som raskravaller och våld. Det riktigt farliga med populismen är inte invandringspolitiken, utan att Wilders och andra kritiserar allt som luktar intellektuellt och präglas av allvar samt att de avvisar kunskap som grund för politiska slutsatser. Det är farligt. Mycket farligt.

– För vänstern är den här utmaningen fortfarande ett olöst problem. Den populistiska invandringskritiken kopplar ständigt samman migration och kriminalitet. För att värja sig har Arbetarpartiet tvingats bli hårda på båda de frågorna – och det strider mot vänsterns egentliga värderingar.

– Utmaningen gäller demokratin. Helt klart. Men inte i första hand konstitutionella frågor, som en del menar. Utan hur politiker uppfattar sin roll och sitt arbete. Där måste det ske förändringar.

Hur ska vänstern svara?

Arbetarpartiet sitter fast i en fälla de själva skapat. Som stort parti tillhör de ofrånkomligen etablissemangen. De har suddat ut sin politiska vänsterprofil och blivit ett mittenparti bland andra. Under flera år har de sopat folkligt missnöje under mattan. Monika Sie menar att det till och med finns ett utbredd hat mot Arbetarpartiet, mot dess arrogans och teknokratiska

kyla. Hans Wansink formulerar det som att PvdA utvecklats till en fackförening för de egna partifunktionärerna.

Det populistiska laboratoriet skulle kunna innebära en vitalisering av demokratin, en öppning av slutna system och ny politik. Men Arbetarpartiet verkar, åtta år efter Pim Fortuyns entré, fortfarande inte veta hur det ska ske eller ens ha viljan till en sådan omställning. GroenLinks och Socialistiska partiet kan inte riktigt bidra eftersom de fortfarande befinner sig i ett slags utanförposition – och ofta identifieras med själva anstormningen.

För några år sedan disputerade Hans Wansink på en avhandling om Fortuyns effekter på politiken. I en engelskspråkig sammanfattning beskrev han populismens budskap så här: ”Det här är vår [folkets] politiska gemenskap, där vi, demokratins suveräner, har rätten att regera utifrån folkets vilja. Men vi har stängts ute av korrupta politiker och en icke-representativ elit som förrått våra intressen, bortsett från våra åsikter och behandlat oss med förakt.” Lite längre fram drog han slutsatsen att ”nederländska populister har erbjudit en bro mellan missnöjda väljare och den politiska verksamheten, och på så vis gjort det möjligt för de etablerade partierna att återuppfinna sig själva”. Men den enda förändring han nu kan upptäcka är att det inte längre låter som att partiernas företrädare varje stund läser proklamationer andra skrivit åt dem.

Etablissemangets enda egentliga svar har varit att omfamna själva främlingsfientligheten. Men det har inte stoppat anstormningen. Och det är ju, enligt Wansink och andra, inte den som är utmaningens själva kärna.

9 juni ser Arbetarpartiet ut att göra ett acceptabelt val. I valrörelsens tidiga skede såg de ut att kunna bli landets största, men kraschen i Grekland och eurokrisen har under de senaste veckorna gett högerliberala VVD ett uppsving. Men frågan är hur Arbetarpartiet ska kunna vända den långsiktiga trenden där de tappar både väljare och trovärdighet?

Under mina dagar i Amsterdam och Haag kunde jag urskilja tre delvis olika svar.

René Cuperus är knuten till tankesmedjan Wiardi Beckman Stichting och betraktas som vänstersocialist. Han tolkar populismen som en reaktion på det han kallar "eliternas revolt", ett begrepp han hämtat från den amerikanska populisterna Christopher Laschs bok med samma namn. Laschs sammansatta civilisationskritik brukar betecknas som värdekonservativ vänster och jag känner igen en del av hans tankegångar hos Cuperus. Den politiska eliten har kapat förtöjningarna till allmänheten. Den tredje vägen betraktar han som vändpunkten där detta uppror även flyttade in i Arbetarpartiet:

– Det rasar ett kulturkrig, eller ett klasskrig, inne i partiet runt frågor som globaliseringen, Europatanken, det mångkulturella och invandringen. Arbetarpartiet missbedömde till exempel konsekvenserna av massinvandringen. Vi behöver restaurera oss som ett arbetarklassparti. Av fackets medlemmar röstar nu lika stora delar på Wilders parti, Socialistiska partiet och PvdA. Vi läcker åt alla håll. Både lågutbildade och akademiker lämnar oss. Vi förlorar både indignationen över orättvisor och den intellektuella verksamheten. Det som återstår är ett teknokratiskt parti.

– Arbetarpartiet bör välja att gå i opposition efter valet. Krisen innebar att regeringen tvingades rädda två nederländska banker undan sammanbrott. Det skapade enorma hål i statsfinanserna. Den nya regeringen kommer därför att tvingas bli världsmästare i budgetnedsänkningar. Jag tror vi gör bäst i att hålla oss borta från det och i stället börja formulera om vårt uppdrag som socialdemokrater. Vi behöver revidera vårt synsätt om globaliseringen, statens uppgift, EU och mycket annat.

René Cuperus representerar ett bland europeiska partier vanligt svar på hur socialdemokratiens kris kan lösas: att återvända till rötterna, betona klassperspektiven och avvisa olika kosmopolitiska idéer för att på så vis bemöta Geert Wilders vita identitetspolitik. Men kopplat till Laschs ståndpunkter och processat genom det nederländska populistiska laboratoriet blir hans slutsatser speciella och kontroversiella – även i Nederländerna. I ett mail till mig skrev han att en förklaring till Arbetarpartiets problem var "den (överdrivna) tillströmningen av kvinnor och invandrapolitiker till de socialdemokratiska partierna".

Hans Wansink representerar ett annat sätt att hitta en väg framåt för Arbetarpartiet. Han är inte alls lika kritisk mot Tredje vägen som Cuperus. I stället menar han att den var ett natur-

ligt svar i ett läge där socialdemokratin förlorat greppet om människors sätt att tänka politiskt efter Berlinmurens fall. Utan Tredje vägen hade Europas socialdemokrater marginaliserats till små partier redan vid 1990-talets mitt. Men i ett viktigt avseende är Wansink och Cuperus överens: socialdemokratiska partier befinner sig nu vid en liknande vändpunkt som kräver en ny omorientering.

– Jag önskar att vi kan få en tydlig koalition mellan olika vänsterpartier, och motsvarande på den borgerliga sidan, ungefär som ni har i Sverige. Vi behöver en blockpolitik som skärper skillnaden mellan höger och vänster. Min senaste bok heter *Väljarna har alltid rätt* och det måste även Arbetarpartiet lära sig. De måste börja lyssna på medborgarna och kräva mer demokrati; det var förödande för partiet när de för fem år sedan motsatte sig ett förslag att borgmästarna i framtiden ska vara folkvalda. De behöver dessutom omfatta grön politik, höja kvalitén på offentlig sektor och stärka den personliga integriteten.

– Arbetarpartiet måste sluta psykoanalysera sig själva och sin förlorade själ för att i stället vända sig utåt, skapa allianser och koalitioner med andra grupper, partier och nätverk. Förnyelsen finns utanför partiet. Ett stort plus för framtiden är att PvdA, som enda parti i landet, har en ung generation politiker med invandrarbakgrund. Det är mycket hoppningivande. Mest känd av dem är Rotterdams borgmästare Ahmed Aboutaleb.

Dilemmat med Hans Wansinks önskemål om tydligare block är att ett vänsterblock inte kan vinna val på många år i Nederländerna. Det skulle bli alldeles för litet. Att välja bort samarbete med borgerliga partier – så kallade stora koalitioner – innebär att avstå från inflytande och makt; ett svårt uppbrott från en gammal politisk samförståndskultur.

Det tredje svaret kommer från Steve Austen och Abram de Swaan. De menar att socialdemokratiens kärna är ett emancipatoriskt – befriande – projekt och att detta fortfarande är relevant, men att ingen längre vill artikulera det i politiken. Uppdraget är att ge svar på vad detta projekt innebär i dag. De Swaan påpekar att det i hög grad gått helt förlorat, i synnerhet bland den vita manliga arbetarklassen.

Steve Austen:

– Att Nederländerna blivit ett invandrarland innebär att även de invandrade måste inkluderas i detta emancipatoriska projekt. Då landar vi i frågan att definiera det mångkulturella samhällets principer. Men också att genom historiska exempel och kunskap förklara hur migration kan fungera till allas bästa – men också hur det kan gå fel – för att på så vis göra oss mindre rädda. Vi måste emancipera våra hjärnor. Vi behöver förstå världen. Det är en "Kulturkampf" av helt annat slag än Geert Wilders. Den avgörande frågan är hur man inkluderar låginkomsttagare i den här samhällssynen – och hur man i den processen också återger dem deras röster, de röster som de faktiskt hade under 1960- och 70-talens samhällsdebatt.

Förenklat och hårdtaget kan man beskriva de tre svaren på socialdemokratiens kris som:

1. Återskapa relationen till en förlorad kärngrupp – arbetarklassen – för att återfå politisk energi och reformkraft. Striden står inne i partierna, som ett slags kulturkamp, för att reparera en skadad ursprunglig, autentisk och organisk socialdemokrati.
2. Söka den politiska energin i koalitioner och allianser med andra politiska partier och grupper. I någon mening innebär det ett accepterande att de socialdemokratiska partierna aldrig kan återfå sin forna storhet. Räddningen finns utanför dem.
3. Återuppliva ett förlorat emancipatoriskt idéarv och uppdatera det till samtiden. Den politiska idén går då före specifika väljargrupper. Man är varken koncentrerad på det egna partiet eller andra partier utan på samhällsdebatten utanför partipolitiken.

Idealet är naturligtvis att de tre svaren kan sammanfalla. Men i en situation så tillspetsad som den nederländska verkar det inte möjligt.

Svaren leder till en viktig fråga, som kanske inte går att besvara men ändå behöver ställas: Ska vänstern i första hand vara lojal med en grupp – till exempel arbetare, kvinnor, invandrade – eller med sina politiska värderingar? Ja, vad gör vänstern när en gammal kärngrupp plötsligt delar värderingar med partier i absolut opposition mot det emancipatoriska uppdraget? Jag tror att frågorna spräcker möjligheten att förena de tre svaren; man måste välja.

Det som inte nämns

Två saker förvånade mig under intervjuerna. Ja, de oroade mig. För det första var det ingen som spontant talade om rasism och rasdiskriminerande strukturer. Mina frågor om islamofobi viftades undan. I stället var det vanligt att man började prata om problemen med unga marockanska män – våldet, arbetslösheten, kvinnoföraktet och familjeförhållandena. Jag betvivlar inte problemen. Men varför pratade man bara om dem och inte alls, eller mycket ogärna, om det nederländska samhällets utestängande strukturer? Är det kanske ett tecken på det populistiska laboratoriets politiska arbetsvillkor?

Populismen har uppenbarligen fortfarande vit hudfärg. Men hur länge till? Skillnaden i sysselsättningsgrad mellan medborgare och invandrare som ännu bara har arbets- och uppehållstillstånd verkar störst bland EU:s medlemsländer i just Nederländerna; en skillnad på 30 procentenheter, enligt rapporten *Social Inclusion and Income Distribution*. När man inom populismens nuvarande diskursiva ramar säger arbetarklass lämnas den här gruppen utanför, trots att den med all säkerhet är den mest maktlösa.

Det andra fenomenet som förvånade mig var den avspända attityd de flesta hade till Geert Wilders. Hans Frihetsparti ser ut att göra en svag valrörelse, där det viktigaste budskapet om förbud för burqa inte verkar ta skruv, men kan fortfarande kvala in som ett av landets största partier och ingå i en kommande koalitionsregering.

Abram de Swaan berättade hur han sett en intervju i dansk teve med Geert Wilders, där han säger att de muslimer som så mycket som tänker på sharialagar bör utvisas. Efter att pressats hårt medgav han att det gäller muslimer i hela Europa. Hur många kan då utvisas, frågar reportern. Miljoner, svarar Wilders.

– Det är ett slags fantasier man ska ta på allvar. Min judiska erfarenhet säger att den som leker med sådana är farlig.

Källor

Intervjuer:

Steve Austen. Författare och skribent. Knuten till institutet Felix Meritis.

René Cuperus. Politisk analytiker och författare vid tankesmedjan Wiardi Beckman Stichting.

Abram de Swaan. Professor i sociologi. Skrivit såväl akademiska som samhällsdebatterande böcker. På svenska finns Mänskliga samhällen om sociologins grunder.

Catherine de Vries. Statsvetare vid Amsterdams universitet. Har särskilt studerat förhållandet mellan politiska entreprenörer och etablerade partier.

Dragan Klaić. Kulturvetare. Undervisar vid universitet i Leiden, Istanbul, Budapest och Bologna. Knuten till Felix Meritis.

Monika Sie. Statsvetare och chef för tankesmedjan Wiardi Beckman Stichting.

Hans Wansink. Tidigare politisk kolumnist men nu redaktör på dagstidningen Volkskrant. Skrev statsvetenskaplig avhandling 2006 om Pim Fortuyns betydelse för nederländsk politik.

Litteratur:

Ian Buruma: Murder in Amsterdam. (Penguin, New York, 2006).

Aron Etzler: Radikala framgångshistorier från Norge och Nederländerna. (Karneval, Stockholm, 2008).

Frank Lechner: The Netherlands – Globalization and National Identity. (Routledge, London, 2008).

Martin Seeleib-Kaiser/Silke van Dyk/Martin Roggenkamp: Party Politics and Social Welfare. (Elgar, Cheltenham, 2008).

Social Inclusion and Income Distribution in the European Union. (EU-kommissionen, 2007).

www.theamsterdampost.com

www.dutchnews.nl